

Jaargang 9, 2005 nr. **2**

Klaaikluten

Nijsbrief fan de Stifting ArgHis

COLOFON

Klaaikluten verschijnt enkele malen per jaar en wordt uitgegeven door de
Stifting ARGEOLOGYSK-HISTOARYSKE RUNTE
Littenseradiel

Stifting ArgHis

Correspondentieadres:
J. Scheffer De Terp 11, 8831 ZG Winsum (Fr.)

Bestuur:

S.Fopma	voorzitter
J. Scheffer	secretaris
J. Kersbergen	penningmeester
Ph. H. Breuker	werkgroep Historie
Th. Kuipers	werkgroep Historie

Redactie Klaaikluten: Ph. H. Breuker
Th. Kuipers

Vormgeving en opmaak: F.J. Sieperda,
De Finne 20,
9022 AZ Mantgum
fjs_46@hotmail.com

Correspondentieadres: Philippus Breuker, Singel 1,
8635 MK Boazum
Th. Kuipers, De Ponge 4,
9022 BA Mantgum
e-mail: theokuipers@wanadoo.nl

KB-Registratie
Titel: Klaaikluten
ISSN: 1572 - 1191

By de foarside:

*Foto fan de Boazumerfeart by it eardere Amelân yn
de Buorren fan Boazum. Illustraasje by it artikel fan
Philippus Breuker, side 8 o/m 15.*

Foarwurd

Hoe hurder it reint, hoe hurder it eint. Dizze âlde siswize wie yn it ôfrûne simmerskoft aardich fan tapassing op it ta stân kommen fan dit nûmer. De stikken wiene al yn in betiid stadium by de redaksje en sa koene wy ús foarmjouwer ek alle rêt jaan om der wêr in kreas blêd fan te meitsjen. Meastentiids bliwt it simmernûmer troch it moaie waar wolris wat langer lizzen, mar no gie it crescendo. Jelle Miedema bliwt mar warber mei syn weardefolle ûndersyk nei de bebouwingsskiednis fan it âlde Wommels. Hy jout no in ferfolch op syn stik oer de Suderhaven. Philippus Breuker hat nei oanlieding fan de iepening fan de Middelseeroute in stik skreaun oer de skiednis fan de Boazumerfeart. Theo Kuipers jout in skôging oer in nijsgjirrige ynternetside fan de provinsje. Bysûnder is dizze kear de bydrage fan trije learlingen fan Comenius út Ljouwert. Hja ha foar har profylwurkstik in ûndersyk dien nei bernestjerte yn ú.o. Baarderadiel. Troch ús opmaak yn swart/wyt binne de grafiken wat muoism te besjen, mar dat is net oars! It slotakkoard fan it blêd is wêr foar Frits Sieperda mei op 'e njij in gevelstien út syn Mantgumer kolleksje.

De deadline foar it folgjende nûmer is 1 desimber. Ek koartere stikken binne fan herte wolkom.

De redaksje

Om de Suderhaven hinne (II)

‘Een schoone tuin ten zuiden de buurt van Wommels’ (1681-1777)

Jelle Miedema

Yn 1777 keapet dr. Jacobus van der Kolk, fan 1753 oant 1802 sekretaris fan Hinnaarderadiel, in nij stik tún by syn hûs yn Wommels. Oer dy tún ha ik earder skrean: ‘Nijsgjirrich is dat dit hôf ôfkomstich is fan de erven fan Anna van der Sluis’ (Klaaikluten 2003/1:11). Yn dizze bydrage gean ik neier yn op de eigendomsskiednis fan dat hôf.

Justjes súdwestlik fan de Wommelser Suderhaven kaam om 1662 hinne in helling (perseel nr. 4 op de kaart út 1832 yn Van der Vaart en Talsma 1994, blêd 20). Dy helling cum annexis waard yn 1739 oankocht troch sekretaris dr. Albertus Lycklama à Nijeholt en dy liet dêr yn 1741 in nij hûs bouwe. Dat nije sekretarishûs, it lettere Filadelfia, waard yn 1754 oernommen troch Lycklama’s opfolger dr. Jacobus van der Kolk en dy wreide yn 1777 dat hûs mei doe al in grutte tún (idem nr. 5) út mei nóch in tún (idem nr. 6):

Lofts de reed nei Filadelfia ta (mei dêr no it bedriuw fan Klooster) en rjochts fan dy reed it stik grûn wêr’t it yn dizze bydrage om giet (foto JM 2004)

‘een schoone tuin ten zuiden de buurt van Wommels, met schoone vrugtdragende bomen, en een somerhuis voorsien, enige jaaren aan een met beste slataarde en dong opgehoogt en verbetert en in het gepasseerde jaar bijna rondom uitgeslat en heeft tot naastlegers ten oosten het pad, ten noorden de diaconije, ten zuiden en westen de copers’ (proklamaasjebóeken Hinnaarderadiel 1777, ynf. 52, fol. 213).

Dizze nije tún wie beswierd mei it únderhâld fan ‘wallen, muren, goten, sloten, hekken, gang en voetpaden’, mar vrij fan grûnpacht en it únderhâld fan in stiennen paad westlik lâns in stek – dat is, in stek lâns de wei nei noardlik de buorren en súdlik de Hofkamp ta.

Sekretaris Van der Kolk kocht it nije hôf yn 1777 foar 125 goudgûne fan de erfgenamen van Anna van der Sluis (1718-1776), te witten:

- Aukjen Hibma, mei har twadde man Wierd Wiarda, blysitter fan Wûnseradiel (Aukje wie earder trouwde Lammert Hylarides, fan Penjum),
- Augustus Robertus van Dalsen, notaris, as erfgenamt fan syn mem Eva Braak,
- Neeltje Hibma, trouwde mei Kleis Lanting, ‘mede-regerende burgemeester’ fan Harns,
- Jacob Hibma, keapman te Kimswert,
- Elisabeth Scheltema, mei har man Sjoerd Hannema,
- Yfke Hibma, trouwde mei Jacob Hanekuik, beiden te Harns,
- Cornelis Braak, boer te Baard, en
- Elisabeth Braak, mei har man Dirk Wildschut, ek te Harns.

Dizze erfgenamten wiene de bern en bernesbern fan Anna's sisters Aafke en Foekje, trouw west mei respekyflik Pieter Hibma fan Penjum en Augustus Braak fan Arum.

Anna, Aafke en Foekje wiene dochters fan dr. Feddeus van der Sluys en Beitske Pieters Metz, hy fan 1709 oant 1736 sekretaris fan Hinnaarderadiel en dêrneist notaris en heareboer (û.o. eigener fan Grut en Lyts-Stapert yn'e Súdhoekje ûnder Wommels). Beitske Metz komt letter, as widdo, foar as eigener fan huzen yn Wommels, mar hjir behein ik my ta de boppeneamde tún. Van der Sluys waard yn 1710 foar 130 caroly gûne eigener fan de tún, yn dat jier omskreaun as:

'sekere hovinge, bomen en plantagie cum annexis met de stakettingen daar in en om sijnde, gelegen aan de Suidkant van de gebuирte Wommels,

beswaart met een gold gulden jaarklike grondpagt, oude Maije 1710 met drie jaren huiringe Diedert Geerts ordinaris adsistent deser Deeple daar aan competerend 's jaarlijks te huir betalende vier cargls. [...], sullende kommen tot profijte van de koper' (proklamaasjeboeken Hinnaarderadiel 1710, ynf. 49, fol. 138).

En dan komme we wat de eigeners oanbelanget yn it laach fan grytmannen telâne, want de ferkeapers yn 1710 binne:

- Orsel Gesina van Grovestins, vrou van 'de heere Tamminga' te Ljouwert,
- Idske Margareta van Grovestins, 'bejaarde dogter' te Grins, en
- Clara Feyona van Grovestins, vrou fan Jr. Frans Binnert Sjucks Aebinga van Humalda te Dronryp.

Op it ein makke de Suderhaven in bocht nei it noarden ta en om dy bocht hinne lei ús 'schoone tuin' fan 1777 (de foto, fan foar 1954, is út Bokma en Kuipers 1985:38).

Orsel, Idske en Clara wiene dochters fan Jr. Idzardt van Grovestins en Orsel van Burmania, hy fan 1671 oant 1706 grytman fan Hinnaarderadiel (en in soan fan âld-grytman Jr. Oene van Grovestins en Idske van Hottinga). Jr. Idzardt waard yn 1681 eigener fan de tún, mar earst in akte út 1685 wêryn't de tún – yn de persoan fan eigener 'de heere Grijtman Grovestins' – as neistlizzer neamd wurdt.

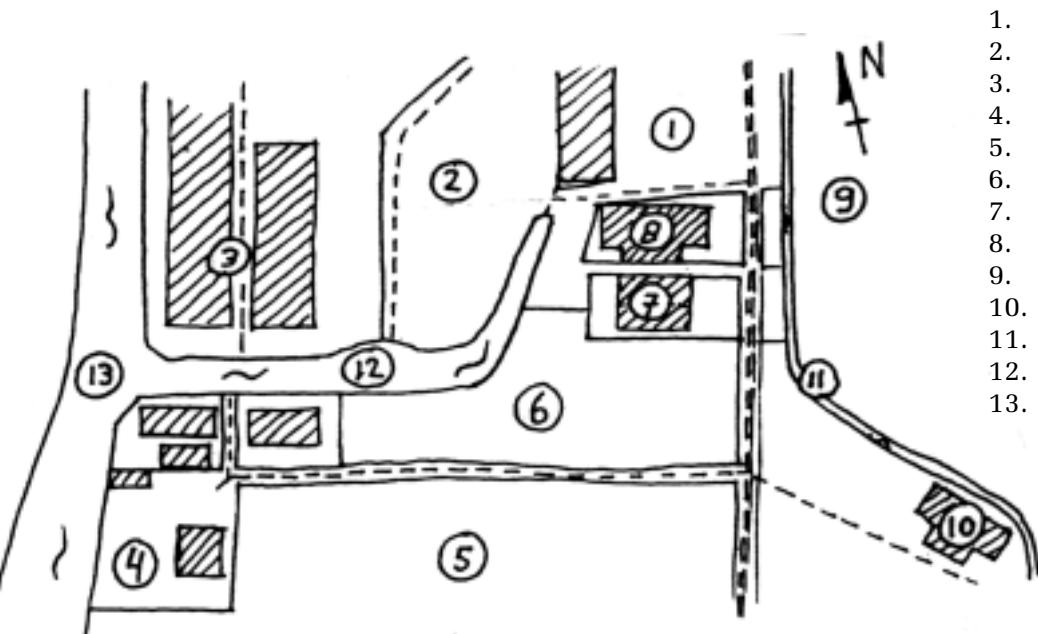
Yn 1685 begeert Sijmen Tiercks, mr. timmerman te Wommels, 'bood [bod] en consint' op in hûs te Wommels, mei as neistlizzers:

**'...de heere Grijtman Grovestins ten Oosten, d' hoofcamp ten Suiden,
Wpcke Sijbes ten Westen ende den op-
vaart ten Noorden ten naasten' (pro-
klamaasjeboeken Hinnaarderadiel
1685, inv. 48, fol. 46).**

Yn in oare bydrage gean ik neier yn op de huzen fan de akte fan 1685 (rjochts op de foto), hjir giet it om dy 'Grijtman Grovestins'. Dat wie yndied de heit (en net de pake) fan boppenneamde Orsel, Idske en Clara, want yn 1681 keapje 'Den Hoogh Ed. Geboren Heer Jr. Edsart van Grovestins, grietman van Hennaarderadeel ende den Wel. Ed. Vrouw mevrouw Orsel van Burmania, echteluiden woonachtigh tot Wommels', fan Johan Rienx 'tegenwoordigh woonachtigh tot Oppenhuizen':

**'seekere huisinge, hieming ende
tuininge staende tot Wommels in de
buiren tegenwoordigh bij Durk Johans
bewoont, hebbende ten Oosten het
gemeene pad, ten Suiden ende Westen
de Hoff Camp ofte buiere fenne, ten
Noorden Nanne Jans bewoonende
huisinge ende steede ten naesten'
(proklamaasjeboeken Hinnaarderadiel
1681, ynf. 47, fol. 317)**

Rekonstruksje fan de súskant fan Wommels om 1680 hinne

1. de Keatsebaan
2. âld fikaryhôf
3. 't Hiem (no Ald Hiem)
4. de Helling (1662-1740)
5. Hofkamp / fikaryfenne
6. de 'schoone tuin'
7. diakonyhûs (1691)
8. feehâlderij-slagterij
9. terplân (no keatsfjild)
10. Struijck / Stroek
11. âld lykfeart
12. Suderhaven
13. Trekfeart

Mei súdlik Durk Johans en noardlik Nanne Jans (1) ha we hjir mooglik te meitsjen mei in dûbeld hûs dat earder ien west hat (fandér miskyn ek dy grutte tún), want yn 1691/92 waard it yn syn gehiel troch de earmfâden ferkocht aan de diakony fan Wommels. Hoe dan ek, tusken 1681 en 1691 kaam it hiele hûs yn hannen fan dy earmfâden en dêrmei liket it dêrop dat it Jr. Idzardt yn 1681 allinnich te dwaan wie om de tún by (de súdlike helte fan) dat hûs en net om it hûs sels. In ier gefal fan grûnspekulaasje? It soe kinne, want Jr. Idzardt en syn vrou Orsel wennen sels yn in hûs oan'e Terp (noardlik op it plak dêr't letter Sminia State kaam).

Dûdlik is dat de tún – mei as ferkeaper in Johan Rienx – net âld-aadlik besit wie, mar dat wisten we al. Ommers, dit stik grûn foel earder ûnder it fikarybesit fan Wommels en yn dat ferbân is it aardich der hjir noch ris op te wizen dat de âlde fikaryfenne yn 1681 en 1685 yn syn gehiel ‘Hoff Camp ofte buire fenne’ respekteflik ‘d’ hoofcamp’ neamd waard (foar mear ynformaasje deroer sjoch Miedema 2004/3).

No soe dit stikje fierder gean moatte mei Johan Rienx, yn 1681 ‘tot Toppenhuizen’, mar oant no ta ha ik gjin neiere gegevens oer him fûn. Miskyn wie hy ôfkomstich fan Wjelsryp en de heit fan de earder neamde Durk Johans (2), mar we witte it net (3). Lykwols, soms stuutsje je op in mij gegeven en giet in earder ôfbrûtsen ferhaal yniens wêr fierder. Sa fûn ik koartlyn niye gegevens oer it Stroek, mei dêrby ek materiaal oer de hiele eastkant fan terp Wommels. Dat sadwaande gean ik de folgjende kear earst werom nei it Stroek, foardat ‘om de Suderhaven hinne’ wêr oan bod komt.

Noaten:

- (1) We ha hjir oansluting mei oare bebouwing yn Wommels om 1680 hinne, want de noardlike neistlizzer Nanne Jans wenne yn in hûs direkt súdlik fan in feehâlderij-slachterij op it suden fan de Keatsebaan (sjoch Miedema 2005/1).
- (2) In Johannes Rynckes troude Wjelsryp 14.12.1651 mei in Siouck Siouckes en it earste bern fan Durk Johans te Wommels wie ek in Siouck (berne 1676).
- (3) Der is ek noch in Johan Riencx fan Baard, dy't op 14.6.1652 foar it gerjocht fan Baarderadiel boasket mei Harmentie Pieters fan Roptasyl, en in Johannes Rienx te Boalsert, dy't dêr yn 1681 boasket mei Geesijna Tijaerds, in widdo fan Grins. Wie dy twadde Johan as widner ôfkomstich fan Wommels en ferkocht hy dêrom dêr yn 1681 in hûs? Fierders ha ik ek neigien oft Johannes Riencx in noch ûnbekinde soan wêze kin fan Regnerus (Rienck) Johannes Bruynsma, fan 1619 oant 1635 sekretaris fan Hinnaarderadiel (mei dan as mooglikheid dat it ‘dûbele’ hûs fan 1681 in âld sekretarishûs west hat), mar ek dêrfoar ha ik gjin oanwizingen fûn.

Ferwizingen:

Miedema, Jelle

2003 ‘Struijck, Struik en Stroek (II); Fia in helling nei in âlde pleats en in âld begraafplak te Wommels’, *Klaaikluten* 2003/1:8-15.

2004 ‘Wommels 1543-1666; It fikaryhûs en -hôf mei de Hofkamp en de Keatsebaan’, *Klaaikluten* 2004/3:37-48.

2005 Om de Suderhaven hinne; Op it suden van de Wommelser Keatsebaan (1681-1832), *Klaaikluten* 2005/1:14-20.

Van der Vaart, J.H.P. en S. Talsma (m.m.f. C. de Boer)

1994 *Kadastrale atlas fan Fryslân; Diel 8, Hinnaarderadiel*. Ljouwert: Fryske Akademy.

De Boazumerfeart

Philippus Breuker

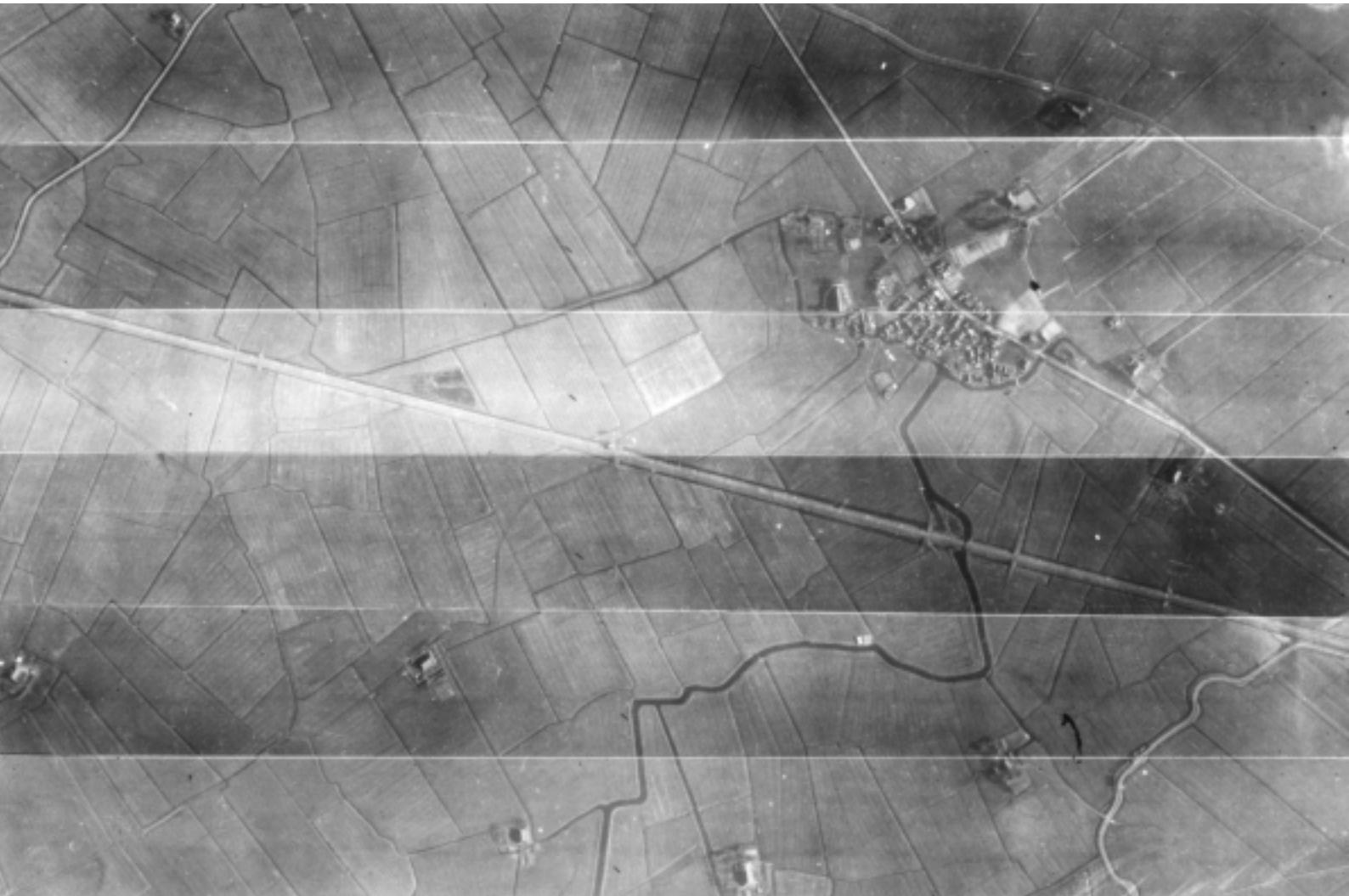
Mei it realisearjen fan de Middelseerûte hat de Boazumerfeart gâns mear betsutting kriegen. It is no de brede ferbining wurden tusken Frjentsjerterfeart en Swette. Dêrom wolle wy hjir de skiednis fan de ferbining ris neigean.

Der hat in tiid west dat men op de klaai rûnom oer wetter komme koe. It lân lei doe noch fol geulen en lytser of grutter streamen. Sa stiek Boazum as in punt yn it wetter nei it suden ta út tusken brede ynhammen aan wjerskanten. Oan de eastkant koe men nei Ljouwert, aan de westkant nei Bolsert en

Frjentsjer en nei it suden ta lei oer it wetter Snits. Mar rom nommen sa om it jier 1000 hinne wie der al gâns fan al dat wetter tichtslike en noch er in hûndert jier letter wienen in protte geulen en ynhammen al ôfdamme. Om noch farre te kinnen moasten der fearten groeven wurde. Oan de eastkant, op nei Ljouwert en Snits dus, ferfoel foar lange tiid de mooglikheid om te farren. Yn de ôfdamme geul op nei Frjentsjer ta bleau (no as Frjentsjerterfeart) lykwols befarber wetter oer. Dy feart waard no oer it âlde lân in nije ferbining nei Bolsert ta foar groeven. Dat sil dus ek om 1100 hinne west hawwe. It earste ein fan de Boazumer kant òf kaam Rien te hjitten. De namme is noch bewarre yn it doarp dat him dêr yn de rin fan de tiid oan ûntwikkelje soe.
Ut Boazum wei waard yn dyselde tiid nei de Frjentsjerterfeart ta de Boazumerfeart groeven. Boazum wie doe oer it wetter allinnich út it westen wei te berikken. It lei oan in opfeart fan de Frjentsjerterfeart. Mar nei't om 1510 hinne de Swette groeven wie, waard in jiermannich letter de Boazumerfeart dêrhinne trochlutsenen dêrmei wie de omtrint fiif kilometer lange ferbining tusken Frjentsjerterfeart en Swette

De Boazumerfeart op de kaart fan FAMKE

ûntstien, dy't it doarp ek fan de oare kant wer berikber makke. Dy feart waard yn 2004 ferbrede om ûnderdiel te wurden fan de Middelseerûte. Dat is yn 't koart sa't ik my foarstel dat it gongen is. Yn it neikommende stik gean ik de skiednis fan dy ferbining mear yn bysûnderheden nei.

Boazumerfeart

Untstean

De Boazumerfeart moat oarspronklik fan de Frjentsjerterfeart oant de Buorren en net fierder ta rûn hawwe. Hy sil groeven wêze doe't mei de oanlis fan de Hegedyk (letter

Luchtfoto út 1928. De slinke fan de knik yn de feart nei de trochbraak yn de Slachte by it Blaupandykhûs is derop te ûnderskieden.

diel fan de Slachte) tusken Makkum en Riensterhoeke de geul ôfdamme waard dy't oant dan ta as Frjentsjerterfeart tsjinne hie. En dat sil om 1100 hinne west hawwe. De Boazumerfeart rûn troch twa marren, de Swaanwertermar en de Makkumermar, mooglik ek noch troch in tredden tichterby de Buorren, op it plak dêr't it lân oant it opspuitsjen yn 2004 noch leech lei. It hat wol kâns dat er yn it earstoan fan dat lege plak wei trochrûn nei it súdwesten op nei it plak fan de kronkel yn de Slachte net

fier fan it Blaupandykhûs en dan fierder oer it Nijlân rûn op nei Snits ta. Oant foar in jiermennich rûn der fan dy lichte noch in slinke nei de Slachte ta. Op it plak fan de kronkel sil dan in syl west hawwe. Wannear't dy ferbining ferfallen is, doar ik net te sizzen. Miskyn wie it pas doe't de noch besteande syl op Dykshoeke makke waard.

Fan datselde punt by dy eardere lichte dêr't ea de feart mooglik rjocht trochrûn hat, rint de feart mei in suver heakse bocht nei de Buorren ta. Dat sil dan oarspronklik in opfeart west hawwe.

Letter is de ferbining nei de Swette ta groeven. Dat moat yn 1527 west hawwe, mooglik ek pas yn 1535, sa't noch blike sil. Sa gong it mei oare doarpen yn Baarderadiel ek. Allegearre, behalve Winsum en Littens, dy't oan de Frjentsjerterfeart leinen, en Baard, Húns en Hilaard, dy't in ferbining mei de Bolserter feart hienen, hienen se nei it tichtslykjen fan de Middelsee tenearsten har eigen feart nei de Frjentsjerterfeart ta, nei it westen ta dus. Foar Jellum, Bears, Weidum, Jorwert (mei in opfeart ek Leons) en Wiuwert wie dat de Jaanfeart, dy't by Britswert yn de Frjentsjerterfeart útkaam. En foar Mantgum en Skillaard en Easterwierrum de

Easterwierrumerfeart anneks wat fanâlds oantsjut waard as de streamfeart. Doe't de Swette groeven wie, waarden út Easterwierrum, Mantgum en Weidum wei dêr fearten hinne groeven.

Foar de ferbining fan Frjentsjerterfeart en Swette dy't mei it trochlûken fan de Boazumerfeart nei de Swette ta ûntstien wie, moast in syl yn de Slachte makke wurde. De stêd Frjentsjer betelle dêroan mei. Hoe breed oft dy syl wurde moast, waard ûngelyk oer tocht. Boazum fûn seis foet breed genôch, Frjentsjer woe him sa breed hawwe dat der in roeiskûte, turfskip of pream mei hea troch koe. It Hof fan Fryslân joech yn 1535 Frjentsjer gelyk, mar bepaalde ek dat Frjentsjer dan 2/3 fan de kosten fan de oanlis fan de syl betelje moast, en Boazum 2/3 fan it ûnderhâld. Sa is it troch de ieuwen hinne ek bleaun. By

De Boazumerfeart by it eardere Amelân yn de Buorren (ca. 1940).

de feart wie de ferhâlding krekoarsom, behalve oan de beide úteinen, elk fan sa'n fiifhûndert meter, dêr't Boazum it ûnderhâld allinnich fan betelje moast. By it trochlûken fan de Boazumerfeart út de Buorren wei nei de Swette ta, kaam der fuort bûten it doarp in syl of brechje oer de feart om nei it westen ta oer lân paad te hâlden nei de Slachte. Dat paad rûn wêr't no de Suderdyk leit, behalve fuort by de Buorren, dêr't it pas yn 1858 op it tsjintwurdige plak kommen is te lizzen. Foartiid gong it út de Buorren wei oant dat brechje of syl ta ek by de feart lâns, mar dan oan de binnenkant fan de feart dus. By it syltsje koe men oerstekke. Mei it oanlizzzen fan de nije brêge waard in nij ein wei oanlein en it paad fierderop ferbrede ta de noch besteande wei.

Eardere ferbiningen oer Boazum fan Frjentsjer nei Snits

Der hat dus neffens my in tiid west dat Boazum it einpunt fan de Boazumerfeart wie. Der wurdt lykwols wol tocht dat de Sjaardema's fan Frjentsjer yn de Midsieuwen troch de Boazumerfeart oer it Nijlân hinne nei de Snitsermar farre koenen. As dy oerlevering, dy't weromgiet op de Beschijvinghe van de Heerlijckheydt van Vrieslandt (1664) fan Schotanus, wier wêze soe, dan hâld ik it derop dat de ferbinning net troch de Boazumerfeart rûn, mar troch de doe noch net troch de Hegedyk ôfdamme geul tusken Boazum en Rien. Schotanus doelt op in oar plak yn itselde boek ek op dy ferbinning (sjoch by Frjentsjerterfeart). Dat hat dan foar 1100-1150 west.

Foar de tiid dy't dêr op folget, slút ik ek net út dat der sa'n ferbinning oer Boazum west hat, mar ik tink dan wol dat dat dan de niisbeskreaune feart west hat dy't nei't ik ûnderstel justjes eastlik fan it Blaupandykhûs troch de Slachte gong. Oft dy feart ek wier bestien hat, is dus net wis. Hy wurdt yn de literatuer nea neamd. Wol wurdt tocht oan in trochgeande sleat in een noardlik fan de syl dwars oer it Boazumer nijlân nei de oare kant ûnder Dearsum. Dat is in lestich gefal. Lit ús de saak ris wat neier besjen.

Oan de Dearsumer kant leit de sleat op de skieding fan Dearsum en Skearnegoutum. Hy leit dêr by it lân fan it eardere Nijkleaster lâns, dat ûnder Skearnegoutum foel. Om dy sleat foar in eardere feart oan te sjen is it probleem dat er út it easten wei rekkene, by de Slachte ophâldt. Der binne gjin spoaren dat er ea trochrûn hawwe soe nei de Boazumer Buorren ta. Ik tink dan ek dat dy sleat op in wetterskieding lein hat tusken it nijlân súdlik derfan, dat oant de Heideleane-Fleardyk ta rûn, en it nijlân noardlik derfan, dat oant Krinzearm ta rûn. Op sa'n wetterskieding liket de folslein ferskillende ferkavelingsstruktuer oan wjerskanten te wizen.

Oan de Boazumer kant leit de sleat op de grûn fan de lettere Walta's en dêrom wurdt wol tocht dat it Walters gersdaam is út de Wilker thes mia londes fan 1242. Oft der doe lykwols al Walta's yn Boazum wennen, is net bekend. De âlde namme fan it slachte hjir wie Jongama. It jier 1242 kin trouwens ek net kloppe en ridders dy't yn it stik neamd wurde, wienen der yn Fryslân doe ek noch net, dat it liket wol as is it in optinksel fan folle letter.

Dochs hat dy skiedingssleat behalve wetterskieding mooglik ea dochs ek in feart west, alteast it eastlike part oan de Dearsumer kant. Rienks en Walther hawwe by it westlike stik (dat oan de Boazumer kant dus) noch âlde dykjes lâns lizzen sjoen. Dy binne der no net mear. Dy dykjes kinne derop wize dat dat ein brûkt waard foar ôfwettering fan it binnendykse lân dêr. It eastlike stik hat behalve mooglik ôfwettering ek in ûntslutting foar Nijkleaster west.

Miskyn is it dat ein dan dat mei de feart bedoeld wurdt dy't neamd wurdt yn in stik út 1427. Yn dat stik komme de Nijlânsrjochters fan Sânlean (Reahûs fan no), Ysbrechtum Skearnegoutum en de Boazumer Buorren (mei oare wurden: net hiel Boazum) oerien dat se in dyk oanlizze sille fan de Boazumerdyk oant de (Raarder)Himsterdyk, oan de westkant fan de feart op it Nijlân. Blykber hienen se lêst fan wetter út it noarden wei. De feart rûn lykas sein troch nei de Snitsermar, krekt op de grins fan Raarderhim en Wymbritseradiel en dêrmei ek op de grins fan Eastergoa en Westergoa. Yn de Himsterdyk moat dan fanâlds fansels in trochgong west hawwe en dat dêr wat west hat, wie om 1800 hinne noch te sjen oan de lichten yn it lân op it plak wêr't dy sleat oan wjerskanten oan de dyk komt. Yn de santjinde ieu wie der op dat plak noch in trochfeart mei lytse boaten troch in gat yn de dyk mooglik. Faaks hat der earder dan in syl west.

Sa mien ik dat alle stikjes fan de puzzel sa'n bytsje teplak te bringen binne, al bliuwt de skiednis fan dy dwarssleat

ûnwis. Gearfetsjend soe ik dit sizze wolle. Yn de oerlevering dat der fanâlds in ferbining fan Frjentsjer oer Boazum nei de Wâlden west hat, moatte ferskillende dingen troch elkoar hinne rûn wêze. Earst de herinnering aan de tiid doe't de feart mooglik by it Blaupandykhûs lâns oer it Nijlân gong (of noch fierder werom, doe't der noch gjin diken wienen en men fan Frjentsjer westlik fan Boazum lâns op nei Snits en fierder farre koe), doe it idee dat de Sjaardemasleat (sa't dy bewuste sleatfeart nei de Legeaen ta hijt) de âlde ferbining fan Frjentsjer oer Boazum west hie en doe it feit dat Frjentsjer yn 1527 meibetelle ta de Boazumersyl en dat neitiid ek altyd noch die.

Underhâld

Flagjen

Neffens de Rjochtskostumen fan Baarde-radiel út 1542, dy't fêstlein wat yn dy gritenij foar âlde rjochtsgebrûken bestie, moasten de fearten fan twa wike foar maaie oant twa wike nei maaie vrij wêze fan fiskkuorren, fûken, netten en tichtsetten (tieninge en skuddinge) om se better trochstreame litte te kinnen. En simmers waard der ien of twa kear flagge. De Boazumerfeart moast dien wurde troch de Boazumers. Yn in vrij wiidweidich reglemint waard bepaald dat it jierliks flagjen moarns om njoggen oere beginne moast en dat de ûnderhâldsplichtigen gjin oare lju stjoere mochten as har eigen ûnderhearrigen. Dat sil wol west hawwe om foar te kommen dat it wurk oannommen waard troch in keppel polderjonges. Dy soargen noch wolris foar ûngeregeldheden. Dat men it dêr net op stean hie, docht wol blyken út de bepaling "dat niemant onder 't vlaggen zal mogen te wilde lopen, ofte elksanderen met vlagh te smijten, dan t'effens ende tegelijk eendrachteljk met het vlaggen voort te varren bij peene ses caroly guldens." Oft sûnt alle jieren altyd ek flagge waard, wit ik net. Ik tink hast fan net, want wêrom soe

oars spesjaal foar 1807 bepaald wurden wêze dat it doe dien wurde moast? Der is fierder net folle fan flaggen oerlevere.

Slatten

Tusken likernôch 1100, doe't er foar 't neist groeven waard, en 1693 moat de Boazumerfeart mear as ien kear slatten wêze, mar wy witte allinnich mar fan slatterijen yn dat jier, yn 1778 en yn 1836. Der sit dus nochal in ferskil yn jierren tusken dy trije slattingen yn. De iene kear wie it tuskenskoft 85 jier en it oare mar 58. It earste wie beslist te lang, want der waard klage dat de feart "al sedert lange jaaren, soo door modder als andere vuilheid onvaarbaar" wie.

Nei 1836 sil er noch in pear kear mei in baggermole útdjippe wêze. Yn de stikken út 1693 blykt dat de feart mei in stienklip skaat wie fan de Swaanwertermar, dêr't er trochinne rûn. Dy mar hiet ek wol Wiuwertermar. Yn 1834 is er droechmeald. De Frjentsjerters woenen yn 1693 net bydrage yn it navigabel meitsjen en it ûnderhâlden fan de Swaanwertermar en dat dienen se ek net yn 1778.

De feart moast yn 1693 18 houtfoet breed wurde (dat is goed fiif meter) as er dat teminsten noch net wie, mar wêr't er breder wie, oant de wâlen ta, en op de boaium 14. Letter is er net wer breder makke, behalve dan yn 1778, doe't er om it tichtgroeien mei reid in lytse fijfhûndert meter aan wjerskanten fan de Swaanwertermar ferbrede wurde moast ta sa'n seis meter. Fan de djippe witte wy dat dy yn 1693 op justjes mear as in meter bepaad waard, of wêr't er djipper wie, oant op de boaium. De kosten waarden omslein oer de florenen, dat wol sizze oer it lân fan de pleatsen Foarsafier't dat beleste wie. Yn 1778 en 1836 lykwols waarden ek de eigeners fan de boargerhuizen oanslein. Wa't slatten, is allinnich bekend út 1693. Doe wienen it lju út it eigen doarp en omkriten, fjouwer út Boazum en elk ien út Britswert, Rien, Friens en Grou. Fan de Boazumers wit ik dat it earme arbeiders wienen. Dy wienen der doe noch net in

Skiedingssleat tusken Boazum (Baarderadiel en Lytsewierrum (Hinnaarderadiel), Nommen fan de Slachte ôf (by it hege wetter fan maart 1979). De bebouwing rjochts is Makkum.

soad yn de Greidhoeke. Slatten wie doe ien fan de foarnaamste mooglikheden om dochs noch foar jinsels te wurkjen. Letter sil it slatten wol dien wêze troch polderjonges fan om utens ûnder keppelbazen.

Frjentsjerterfeart

De Frjentsjerterfeart giet no oer Rien en Reahûs nei Snits, mar foar likernôch 1100 wie der gjin Rien en moat de feart fan dy namme op it punt dêr't er begjint, rjocht troch rûn hawwe tusken Makkum en Lytsewierrum troch nei de ûnbedike wrâld fan platen en streamen dy't letter Middelsee kaam te hjitten en him dêr nei it súdeasten ta in wei socht hawwe oer Skearnegoutum nei Snits en nei it westen ta oer Turns. De geul nei it súdeasten ta moat al gau ferfallen wêze, ik tink al yn de tolfe ieu. De westlike geul hat noch lang bestien. Hy hjitte (Ald) Rij of Riid en besiet trouwens as in fikse tochtsleat foarby Lytsewierrum noch altyd. Sa hat der in tiid west dat der nei it westen ta in ein ûnder en in ein boppe de dyk in feart rûn. De iene gong nei Turns en fierderop, de oare nei Hidaard en fierderop. Yn 1527 waarden se op de hichte fan it lettere

Reahûs mei in mij groeven tuskenstik mei elkoar ferbûn. Yn de dyk kaam in syl. It hjitte dêr doe noch Sânlean. Likegoed waard de Ald Rij noch lang slatten. It earste ein fan Boazum ôf rekkene is fan bekend dat der yn 1601 hjir en dêr al dammen yn leinen. Dêr klagen de eigners fan de leechste stikken lân doe oer, temear omdat se wettermolen oprjochte hienen en troch dy dammen it wetter net kwyt wurde koenen.

Om 1100 hinne sil de geul dêr't de Frjentsjerterfeart troch hinne rûn, ôfdamme wêze mei it oanlijzen fan de noch besteande dyk tusken Makkum en Riensterhoeke. Mar noch altyd leit it restant fan dy geul as in bochtsjend lânsleatsje aan dy dyk ta (de lettere Slachtedyk) yn it lân.

Heugenis oan de oarspronklike sitewaasje fan foar de ôfdamming liket yn de santjinde ieu noch bestien te hawwen, want doe tekene Christianus Schotanus, dy't yn Britswert dûmny west hie, yn syn Heerlijckheydt (1664) by Boazum op: "alwaer eertjdts (somen seght) een ried oft canael plach te zijn, ingaende van de zee nae Wiuwerdt ende Swaenwerdt."

Swette

Untstein

De Swette sil groeven wêze as farwetter foar Snits. Ea moat der in tiid west hawwe dat der in iepen geul op sawat itselde plak wie. Dat moat west hawwe yn de tiid dat oan wjerskanten de oeverwâlen ûntstienen, oan de westkant dy fan Beltsum oant Boazum en oan de eastkant dy fan Goaiengea oant Stiens. Mar yn de rin fan de tiid slike dy geul ticht. Der wurdt oannommen dat dat proses fan tichtslykjen It is net krekt bekend wannear't de Swette groeven is. Underhâldsplichtich wienen fan it stik tusken Snits en de Dille behalve Snits en Loaiengea, dy't oan beide kanten lân hienen, ek Goaiengea, Nijekleaster, Dearsum en Baarnsterbuorren oan de

eastkant en Skearnegoutum, Boazum en Easterwierrum aan de westkant. Neffens de ferdielng yn 1591 moast Snits 358 roeden dwaan, Loaiengea, Goaringea en Skearnegoutum foar it gebiet tusken Spearsterdyk, Oerdyk en Suderdyk mei syn trijen 603, Nijekleaster 200, Boazum 400, Dearsum 147, Baarnsterbuorren 66 ½ en Easterwierrum 26. Letter hoegde Easterwierrum net mear mei te beteljen foar dit stik. It stik fan de Dille nei Ljouwert betellen behalve Ljouwert en Raerd (elk mar in bytsje) allinnich de doarpen aan de westkant oan mei. Dat wienen fansels de oanlizzende doarpen dêre, mar fan Baarde-radiel fierder ek alle oare doarpen (Britswert, Wiuwert, Littens, Winsum, Baard, Leons, Hûns en Hilaard).

Wat krekt de grûnslach foar de ûnderhâldsplicht wie, wit ik net. Ik nim oan dat dat in kombinaasje wie fan gebrûk as farwetter en as ôfwettering. De trekwei, dy't yn 1661 op de eastkant oanlein waard, kaam alhiel foar rekken fan Snits. Snits kocht ta it eksploteerjen fan de trekwei doe ek in herberch op de Dille en liet huzen sette by guon opstappakken. Dy tolhûskes waarden by it ferlizzen fan de trekwei op 'en nij boud. Dêr binne noch fan oer dy by Loaiengea, fuort by it heechhout yn de Oerdyk, en by Dearsum.

Breedte

De Swette is no in meter of fyftjin-sechstjin breed. Dy breedte sil er krigen hawwe yn 1787. Mei de lêste slatting yn 1837 waard slatten tusken de besteande wâlen. De kears dêrfoar lykwols moasten neffens it bestek de wâlen ôfgroeven wurde en in ein ferlein Wêr't de feart 42 foet wiid wie (dat is sa'n tolve meter), moast er oan wierskanten 7 foet by groeven wurde, en wêr't er minder as 42 foet wie, dêr moast oan de trekweiskant 7 en oan de westkant 9 foet by komme. Wanneer oft de feart 42 foet breed wurden wie, is net fuort út de stikken op te meitsjen, want der wurdt meastal allinnich bepaald hoe breed oft er minstens wêze moat en hy wie net

oeral like breed. Mar by it oanlizzen fan de trekwei (dat wie yn 1652), doe't de feart ek slatten waard, liket er dochs ferbrede te wêzen. Snits skynt dy ferbreding doe betelle te hawwen. Yn 1677, doe't de feart wer slatten waard, woennen de oare ûnderhâldsplichtigen teminsten dat Snits allinnich it slatten fan de eardere ferbreding wer betelle. Hoefolle oft de feart doe yn 1652 breder wurden is, witte wy net. Ek by eardere slattingen sil er mooglik noch wolris ferbrede wêze, mar dêr is ek neat mei wissichheid oer te sizzen. Dy slattingen wienen yn 1548 en 1591.

Underhâld

De Swette is slatten yn 1548, 1591, 1611, 1630, 1652, 1677, 1731, 1787 en 1837 en neitiid no en dan útbaggere mei in baggermole. De oannimmers kamen foarsafier't se bekend binne, oant 1677 út Fryslân, súnt ek út Noard-Dútslân en Hollân. Om in yndruk te jaan neam ik fan 1630 de plakken dêr't se weikamen foar it ein fan Snits nei de Dille: Snits, Drylts, Easterein, Wommels, Skraard, Wergea, Nijlân, Lytsewierrum, Boazum, Poppenwier, Peinjum, Jirnsum, Reduzum, Dearsum en Tytsjerk.

Letter waard it mear massaal. Sa waard it stik fan de Dille nei Ljouwert yn 1677 al troch grutte ûndernimmers út Muiden en Amsterdam oannommen. As in bysûnderheid kin út letter tiid noch meidield wurde hoe't de polderjonges (en de froulju dy't der foar har fersoarging ek by wienen) it yn 1837 yn 'e kant stelden. Doe waard de hiel Swette oannommen troch ien út Sliedrecht. Ik nim it ferslach oer fan in IJsselstein út de tiid sels. Nei't dy dan ferteld hat hoe't de Swette yn fjouwer parten ferdield wie, dat der 50 ploep (?) fan elk 10 man wienen, dy't it earste part op 6 juny 1837 foar 14 sinten de kante jellen oannamen en it twadde op 19 juny foar 15 sinten, skriuwt er op 25 juny: "hebben de slatters de kat er in gestoken of de vlag laten waajen (zo men zeit) uit hoofde dat de slatters niet genoeg in de

vaart verdienden. Zo men zeide konden zij daags in de vaart verdienken 90 a 95 centen. En hebben doe in 3 dagen niet gewerkt. En den 28 Junij zijn ze weer begonnen te werken. En doe hebben de Baazen gegeeven 16 centen een kante ellen.

Den 26 Junij 1837 zijn te Oosterwierum 60 man zoldaten bij de boeren en burgers in kwartier gekoomen uit hoofde dat de slatters zo verbittert waaren op de baazen, dat zij geen genoeg geld in de vaart verdienden, want daar waaren zomtijts wel 5 a 600 bij malkander op de dille. De baazen lagen op de dille thuis bij Pieter van der Meulen, want de slatters waren geheel meester op de dille, zodat de ingezeetenen er niets aan konden doen. Want het ging zondags avonds op en vegten en slaan onder malkanderen tot de dood toe, en de slatters gingen de baazen geheel op het leven. Den 28 Junij 1837 zijn de slatters met het 3 en 4 perseel begonnen te slatten. De verdienst was van het volk op het laast 16

centen de elle. Den 3 Juli zijn de zoldaten weer op mars gegaan na Leeuwarden. De zoldaten gingen bij de keeten of tenten langs om het slatters uit de keeten weg te jagen uit hoofde dat zij niet wouden werken en dat uit order van de bazen."

Boarnen

Dit stik is meast op argyfundersyk basearre. In oantal bysunderheden oer de Swette binne úntliend aan printe bestekken út de achttjinde en njoggentjinde ieu. Ek binne Rienks en Walther, Binnendiken en slieperdiken (1954) brûkt en in stik oer de Swette fan C. de Graaff yn it Jaarboek 1999 fan it Frysk Skipfeartmuseum te Snits.

De Swette yn de winter fan 1986. Rjochts it Dearsumerhûske út 1787, oer it wetter it heechhout út 1961

FAMKE nu ook op Internet

Theo Kuipers

De provincie Fryslân heeft sinds januari 2003 op haar site [www.fryslan.nl] een groot aantal kaarten beschikbaar. Deze kaarten variëren van informatie over het uitrijden van mest met ammoniak tot overzichtskaarten met “probleemgebieden” waar agrariërs in aanmerking kunnen komen voor compensatie van zogenaamde “natuurlijke handicaps” in het terrein. Daarnaast zijn er kaarten te zien met een overzicht van fietspaden en ligplaatsen voor de scheepvaart. In totaal zijn er 18 verschillende soorten rubrieken met een onderverdeling in diverse kaarten.

De cultuurhistorische kaarten

De lezers van dit blad wil ik vooral wijzen op de cultuurhistorische kaarten die er op deze site zijn te vinden. Ze herbergen een schat aan informatie. Op het terrein van de aard(rijks)kunde zijn er kaarten te vinden over historische landschapstypen (pleistoceen/holoceen). Maar ook over de ontwikkeling van het Friese kustlandschap.

De kaarten met de onderverdeling in landschapstypen geeft enorm veel informatie. Zo vinden we er voor Littenseradiel informatie over de dijken die hier vanaf 1200 zijn aangelegd.

FAMKE

Geïnteresseerden in archeologie vinden er de zogenaamde FAMKE-kaarten. (Friese Archeologische Monumentenkaart Extra). Hierop staan voor Friesland alle archeologische belangrijke gebieden aangegeven. Soms met foto's en nadere aanduiding of beschrijving. Ik heb wat tests gedaan voor Mantgum en omgeving en dat resulteerde m.b.t. de FAMKE-kaart tot een vijftal archeologisch waardevolle plekken. De voor- en achterzijde van de afgegraven kerkterp, het terrein van de voormalige stins Hoxwier, en de terprestanten op Tjeintgum en Schillaard. Het spreekt voor zich dat er voor geheel Littenseradiel tientallen van deze plaatsen zijn aangemerkt.

Historische geografie

Echt enthousiast werd ik bij de bestudering van de kaarten met informatie over historische geografie. In het menu vinden we daar onder het lemma **water** informatie over de volgende aspecten:

- Verdwenen molens
- Landaanwinningswerken
- Sluizen (aanwezig/verdwenen)
- Dijkdoorbraken
- Natuurlijke waterlopen
- Dijken
- Kanalen
- Polders
- Kwelders
- Droogmakerijen

Voor Mantgum vinden we er o.a. de verdwennen waterverbinding met Jorwerd maar ook de in 2000 gegraven waterloop achter de dorpsuitbreiding. Ook een viertal verdwenen molens rondom het dorp staan keurig aangegeven.

Gaan we weer terug naar het menu dan vinden we bij **infrastructuur** info over:

- Tolhuizen
- Kerk- en voetpaden
- Tramwegen
- Landwegen
- Spoorwegen
- Jaagpaden
- Kanalen

In kritische zin moet hierbij worden opgemerkt dat door de veelheid aan informatie en het dito kleurgebruik het onderscheid tussen wegen uit verschillende perioden niet altijd even duidelijk is.

Door in te zoomen op een dorp of deel van een bepaald gebied wordt dit ongerief deels opgelost. De kaarten zijn allemaal zover te vergroten tot het niveau van stads- of dorpsplattegronden.

Het best geslaagd vind ik de kaarten onder het lemma **wonen**. Daar treffen we gegevens aan over:

- Verlaten kerkhoven
- Verdwenen molens
- Kloosterterreinen
- Restanten van buitenplaatsen
- Vestingwerken
- Historische grenzen
- Nederzettingstypologien

Voor de leraar aardrijkskunde in het voortgezet onderwijs moeten deze kaarten over esdorpen, terpdorpen heidedorpen, vaartdorpen etc. "Gefundenes fressen" zijn voor lessen over regionale geografie. Een overzichtskaart van de gemeente Littenseradiel leert dat er in deze gemeente enkele tientallen restanten zijn van zoge-

naamde "buitenplaatsen". Ook het verdwenen kloosterterrein bij Winsum en de ooit zo trotse molens bij Easterlittens zijn er op aangegeven.

Voor geïnteresseerden in de ontwikkeling van de ruilverkaveling zijn er kaarten uit de periode rond 1850 en 2003. De verschillen spreken voor zich.

Bouwhistorie

Tot slot is er in het hoofdmenu onder het lemma **bouwhistorie** nog een schat aan gegevens te vinden over rijksmonumenten, beschermd gebieden en interessante bebouwing uit de laatste 150 jaar. Voor Weidum staan er op de kaart een zevental rijksmonumenten aangegeven. Een Hollandse molen, twee Amerikaanse windmotoren en een viertal huizen.

Een foutje lijkt mij vooreerst de Hollandse molen Hegedyk nr. 1 onder Mantgum. Er staat daar geen molen, dus kan deze ook niet worden aangemerkt als rijksmonument. Zo zullen er ongetwijfeld nog wel meer fouten en omissies op de kaarten zijn te vinden. Wie werkt maakt fouten .....! Maar uit de bijgewerkte updates van de afgelopen twee jaar blijkt dat de samenstellers nog steeds bezig zijn om de kaarten te vervolmaken. Al met al een prachtig initiatief van de provincie en een compliment voor de makers. Een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in historisch/geografische informatie.

Verantwoording:

De site is te vinden op het Internet onder www.fryslan.nl Dus zonder "het dakje" op de Friese schrijfwijze Fryslân.

Stap voor stap.

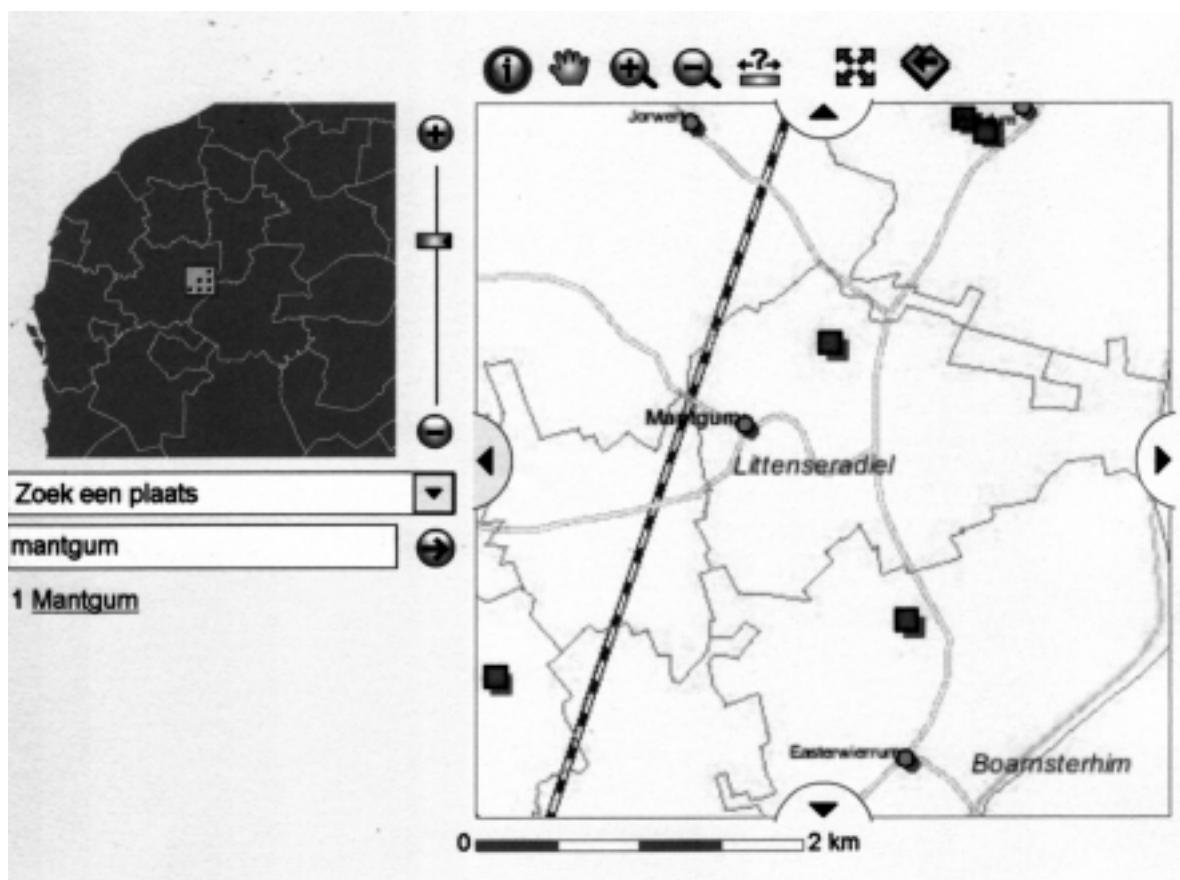
1. Ga naar www.fryslan.nl
2. Klik in het menu op kaarten & cijfers
3. Scrol naar beneden en klik op “cultuurhistorische kaart”.
4. Maak nu een keuze uit het menu links:
  - Aardkunde
  - Archeologie
  - Historische geografie
  - Bouwhistorie

5. Stel uw keuze valt op Historische Geografie. Klik dan naar keuze op:
  - Water
  - Infrastructuur
  - Grondgebruik
  - Wonen
  - Verkaveling 1850
  - Verkaveling 2003
6. Type in het zoekbalkje (links) uw gewenste plaats, dorp. Postcode of straat.
7. Wacht even tot het kaartje is opgebouwd
8. Door te klikken op het vergrootglas met + of - (boven de kaart) en daarna klikken op de kaart kunt u vergroten of verkleinen.

Om de kaarten te kunnen bekijken, heeft u de Flash 6 Player nodig.

Als deze niet is geïnstalleerd, verschijnt hiervan een melding als u probeert een kaart te openen. Op de vraag of de Flash 6 Player geïnstalleerd moet worden, antwoordt u met 'ja'. Als de installatie is voltooid, kunt u de kaarten openen.

Mortaliteit in Baarderadeel 1820 – 1870 - 1920

Door: Sandra Peringa, Judith Keuning, Dieuwke Osinga

1. Gestorvenen in 1820

In 1820 woonden er ongeveer 3550 mensen in Baarderadeel. Dit aantal kan misschien niet helemaal kloppen, omdat pas vanaf 1830 de inwonersaantallen officieel werden bijgehouden. In 1820 zijn in Baarderadeel 55 mensen overleden, dat is ongeveer 1,5% van de totale bevolking. Van de 55 mensen die overleden waren er 19 onder de 18 jaar. Dat is 34,5%. Het aantal kinderen/jongeren dat overleed in 1820 was dus redelijk hoog. In 1820 waren er geen levenloos geborenen, een opvallend gegeven. Er zijn wel 13 kleine kinderen overleden waarvan: 4 kraamdoden, 3 zuigelingen, 3 peuters, 3 kleutertjes. Uit deze gegevens blijkt dat vooral kleinere kinderen kwetsbaar zijn.

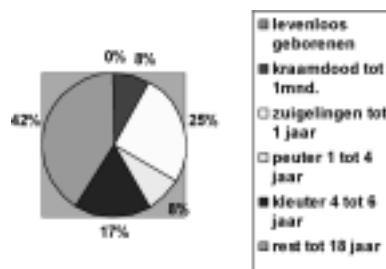

Aantal gestorven mensen:

Levenloos geboren:	0
Kraamdoden:	4
Zuigelingensterfte:	3
Peutersterfte:	3
Kleutersterfte:	3
Sterfte tot 18 jaar:	6
Overige:	36

Verhouding tussen gestorven jongens en meisjes in 1820

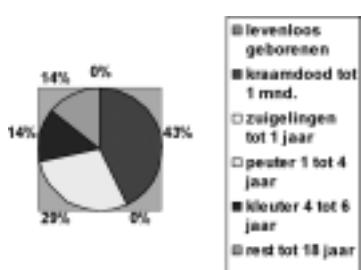
De verhouding tussen jongens en meisjes was 12: 7. Het verschil is niet echt groot, maar het is toch wel opvallend dat er meer jongens overleden dan meisjes. Opvallend bij de jongens is dat er vooral veel wat oudere jongens overleden, 5 van de 12. Dat is ongeveer 42 %.

Aantal gestorven jongens:

Levenloos geboren:	0
Kraamdoden:	1
Zuigelingensterfte:	3
Peutersterfte:	1
Kleutersterfte:	2
Sterfte tot 18 jaar:	5

Bij de meisjes is het opvallend dat er procentueel een grote sterfte is in de eerste levensmaand, dit in tegenstelling tot de jongens. Drie van de 7 overleden meisjes was jonger dan 1 maand en dat staat gelijk aan 43%.

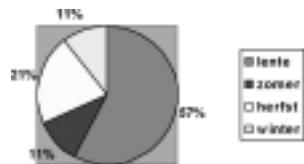
Aantal gestorven meisjes:

Levenloos geboren:	0
Kraamdoden:	3
Zuigelingensterfte:	0
Peutersterfte:	2
Kleutersterfte:	1
Sterfte tot 18 jaar:	1

Aantal overleden kinderen per seizoen in 1820

We hebben ook uitgezocht of in een bepaald seizoen meer sterfgevallen voorkwamen dan in een ander seizoen. In de lente stierven de meeste kinderen. Meer dan helft van de alle overleden kinderen stierf in de lente. Een verklaring hebben wij daar niet voor kunnen vinden. Bij de rest van de seizoenen lag het percentage ongeveer gelijk, met de herfst als een kleine tweede.

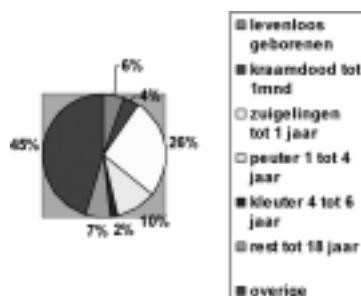

Aantal gestorven kinderen per seizoen:

Lente:	11
Zomer:	2
Herfst:	4
Winter	2

2. Gestorvenen in 1870

In 1870 woonden er 5342 mensen in Baarderadeel. In dat jaar zijn er 106 mensen overleden, waarvan maar liefst 58 jonger dan 18 jaar waren. Van alle gestorvenen is 54,7 % jonger dan 18 jaar. Dit is een erg hoog aantal en dat terwijl het percentage van oudere mensen meestal hoger ligt. Opvallend is dat 38 van de 58 kinderen jonger dan 1 jaar zijn. Deze kinderen waren blijkbaar heel erg kwetsbaar in 1870. Iets anders wat opvalt, is dat er in 1870 maar liefst 6 kinderen levenloos geboren werden, dat kwam in 1820 helemaal niet voor.

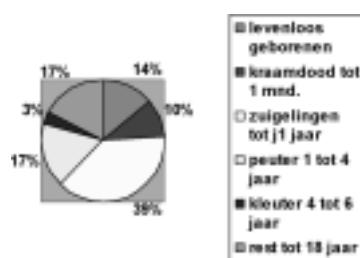

Aantal gestorven mensen:

Levenloos geboren:	6
Kraamdoden:	4
Zuigelingensterfte:	28
Peutersterfte:	11
Kleutersterfte:	2
Sterfte tot 18 jaar:	7
Overige:	48

Verhouding tussen gestorven jongens en meisjes

De verhouding in sterfte tussen jongens en meisjes was in 1870 28:30. Waar in 1820 meer jongens overleden dan meisjes, stierven er in 1870 meer meisjes. De verschillen in 1870 zijn echter minder groot tussen beide性 than in 1820.

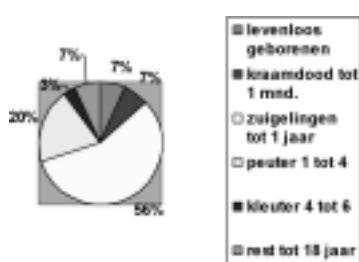

Aantal gestorven jongens:

Levenloos geboren:	4
Kraamdoden:	2
Zuigelingensterfte:	11
Peutersterfte:	5
Kleutersterfte:	1
Sterfte tot 18 jaar:	5

Bij de jongens valt het op dat het aantal zuigelingen (11) dat overleed erg hoog is. Ook valt het op dat het aantal kleuters (1) dat overleed laag is vergeleken met de andere leeftijden. Bij de meisjes valt het op dat het aantal gestorven zuigelingen extreem hoog is vergeleken met de andere leeftijden. Ook vergeleken met de jongens zijn er veel meer vrouwelijke zuigelingen overleden dan mannelijke. Bij de meisjes ligt het percentage overleden kleuters ook veel hoger dat bij andere leeftijden. Net als in 1820 is er in de leeftijdsgroep tussen 7 en 18 jaar een grotere sterfte bij jongens dan bij meisjes.

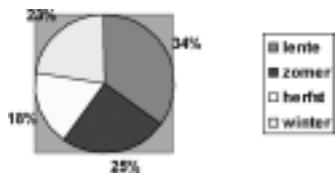

Aantal gestorven meisjes:

Levenloos geboren:	2
Kraamdoden:	2
Zuigelingensterfte:	17
Peutersterfte:	6
Kleutersterfte:	1
Sterfte tot 18 jaar:	2

Aantal overleden kinderen per seizoen

Ook in 1870 stierven de meeste kinderen in Baarderadeel in de lente. Het percentage overledenen in de andere sezoen verschilt niet veel. Het verschil van de lente met de andere sezoenen is nu niet meer zo groot als in 1820 maar het is noch steeds opvallend dat in de lente de meeste kinderen stierven.

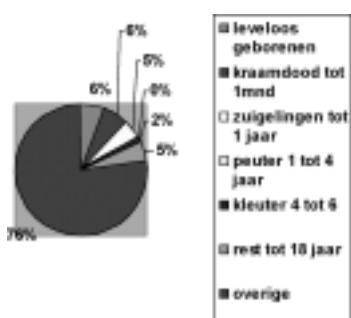

Aantal gestorven kinderen per seizoen:

Lente:	20
Zomer:	14
Herfst:	10
Winter	13

3. Gestorven in 1920

In 1920 woonden er 5573 mensen in Baarderadeel. Het aantal inwoners is dus alweer toegenomen. Van de 5573 inwoners zijn er dat jaar 65 mensen overleden. Dat is 1,2 % van de totale bevolking. Van de 65 mensen die overleden waren er 15 jonger dan 18 jaar, dat is 23%. Dit is een groot verschil met 1820 en 1870. Het percentage van de kindersterfte lag in die jaren veel hoger. Opvallend is wel dat er onder de overleden kinderen in 1920 veel baby's waren die nog geen jaar oud werden.. Onder de oudere kinderen en jongeren tot 18 jaar neemt de sterfte af. De jongste kinderen waren dus nog steeds het kwetsbaarst.

Aantal gestorven mensen:

Levenloos geboren:	4
Kraamdoden:	4
Zuigelingensterfte:	3
Peutersterfte:	0
Kleutersterfte:	1
Sterfte tot 18 jaar:	3
Overige:	50

Verhouding tussen gestorven jongens en meisjes

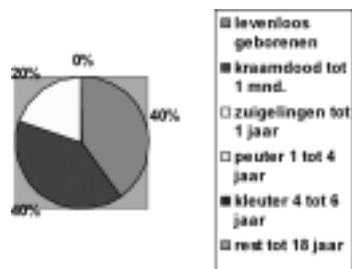
De verhouding tussen jongens en meisjes is 10:5. Het aantal jongens dat overleed in 1920 is dus twee keer zo hoog als het aantal meisjes. Deze verhouding komt redelijk overeen met de verhouding van 1820. Opvallend is dat de weinige oudere kinderen die overleden zijn, allemaal een jongen waren.

Aantal gestorven jongens:

Levenloos geboren:	2
Kraamdoden:	2
Zuigelingensterfte:	2
Peutersterfte:	0
Kleutersterfte:	1
Sterfte tot 18 jaar:	3

Het meest opvallend is dat alle overleden meisjes nog jonge kinderen waren. Een verklaring hiervoor hebben wij niet kunnen vinden.

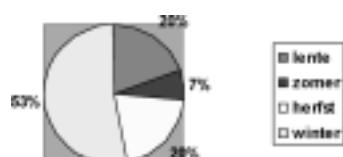

Aantal gestorven meisjes:

Levenloos geboren:	2
Kraamdoden:	2
Zuigelingensterfte:	1
Peutersterfte:	0
Kleutersterfte:	0
Sterfte tot 18 jaar:	0

Aantal overleden kinderen per seizoen

In 1920 zijn de meeste kinderen overleden in de winter. Dat is een opvallend verschil met 1820 en 1870. In die jaren stierven steeds de meeste kinderen in de lente.

Aantal gestorven kinderen per seizoen:

Lente:	3
Zomer:	1
Herfst:	3
Winter:	8

Faerhushoeke 1 - Mantgum

De eerste steen van deze stelpboerderij is gelegd op 4 juli 1857 door de toen elfjarige Klaas Hoogterp. Hij was een zoon van Dirk Baukes Hoogterp en Itske Luitjens Kleiterp die in het pand een bakkerij bestierden. Het was voor beiden een tweede huwelijk omdat hun partners jong overleden. Dirk Baukes Hoogterp kwam van Beetgum en hoewel de moeder van Klaas geboren was in Beers, had deze tak van de familie haar wortels in Mantgum. Klaas bleef zijn gehele leven in Mantgum wonen, maar stierf ongehuwd in het ziekenhuis te Leeuwarden op 17 november 1924. Zijn zuster Jeltje (1869-1934) huwde met Johannes Pieters Veninga die schoolhoofd was in Berlikum.

Nadat zijn vader op 30 december 1901 op 67 jarige overleed nam Klaas de bakkerij over. Uit de notariële akte van 1905, opgemaakt door notaris Kingma Boltjes te Jorwerd, blijkt dat Klaas de bakkerij van zijn moeder kocht voor f 4000,—.

Rond 1910 werd het pand verkocht aan Gabe Kiestra die de bakkerij voortzette. Op foto's uit die tijd is te zien dat er in de zijgevel niet drie maar slechts één groot raam zat. Het tweede raam van links in de voorgevel, was in die tijd etalage voor bakkerswaren.

In de tweede helft van de 20e eeuw kreeg het pand een woonbestemming. De laatste twee decennia was er een tandartspraktijk gevestigd. Tegenwoordig heeft het weer alleen een woonbestemming.

Tandarts Tichelaar heeft zijn praktijk nu elders in het dorp.